

Nus e la nova constituziun chantunala

DAD ARNO BERTHER

■ **Sin l'entschatta 2003 duai la nova constituziun pil chantun Grischun entrar en vigor. Motiv e giustificaziun da reveder l'urden fundamental è la veglia da modernisar il stadi e da tschertgar novas e meglieras schliaziuns per las tematicas specificas. Quest process dovra creatividad ed è collià tar blers – er tar nus Rumantschs – cun speranzas.** En il sboz per la nova constituziun chantunala è la tematica da la trilinguitad e da la convivenza da pliras communitads linguisticas en noss chantun tractada a moda plitost bufatga, pac ambiziusa. Per rinforzar la trilinguitad en noss chantun è necessari in confess pli cler al pluralissem linguistic e schliaziuns pli detschartas en quest regard.

Novs plets – vegls cuntegns

Conceziunalmain sa basa la gestiun da la plurilinguitad e da la convivenza da pliras communitads linguisticas en noss chantun fin oz sin duas pitgas. Quellas consistan:

- entan conceder a las linguas minoritaras il statut sco linguas uffizialas e da scola sin ils differents nivels organisatorics dal chantun ed
- entan promover ellas cun mesiras specificas, surtut cun agids finansials.

Quests concepts èn giuridicamain consolidads dentant betg fixads espressivamain en la constituziun vertenta che datescha dals 1892. Cun vulair inscriber quest status quo giuridic en la nova constituziun chantunala vegn stgaffi relaziuns cleras, quai è dentant pli u main er tut. La dumonda è, sche quai tanscha, respectivamain sche nus Rumantschs pudain esser cuntents cun quai.

Cunfins dals concepts tradiziunals

Sco concept e strategia cardinala per promover e mantegnair il rumantsch è vegnì promovì ils davos decennis cun fitg blera energia sia fixaziun sco lingua uffiziala sin ils differents stgalims organisatorics. Schegea che quai conceda en sasez in statut fitg confortabel als Rumantschs, sto sinceramain vegnir admiss che l'implicaziun pratica da quest concept n'è betg cuntentaivla. Las experientschas dals davos decennis

mussan che i na po betg vegnir midà essenzialmain il cumportament linguistic dals Rumantschs ed animà els da duvrar consequentamain lur lingua en contact cun instanzas uffizialas ed en gremis politics. Cunzunt nua ch'il rumantsch è lingua cun-uffiziala dovra il Rumantsch stediain – sche na betg schizunt per regla – il tudestg. Er l'introduziun dal reglament rumantsch sin plaun communal n'ha – cun excepziun d'in elan inicial – en bleras vischnancas betg midà la pratica linguistica.

Malgrà ch'ils cunfins dals dus concepts tradiziunals èn vesaveils, na reusseschi betg al sboz per la nova constituziun da sa deliberar or da quest claus conceziunal. Uschia èn er las speranzas pintgas, ch'ina nova constituziun cun quest cuntegn sappia midar ensatge per il rumantsch.

La Rumantschia n'exista betg!

Lingua n'è betg mo in instrument da comunicaziun. Lingua n'è betg mo colliada ad in territori, ella è essenzialmain er colliada a persunas e purtada d'ina communitad linguistica. Quest aspect persunal da la lingua vegn negligì dal tutfatg en il sboz per la nova constituziun chantunala. Tenor quel n'exista la Rumantschia betg!

La nova constituziun parta da la ficziun d'in pievel grischun unitar e snega l'existenza da minoritads permanentas sco las minoritads linguisticas. Basegns specificas da quellas vegnan respectads da la maioritad mo uschè lunsch sco quai plascha ad ella. Exposta tala moda a la bainvulientscha da la maioritad è la Rumantschia vegnida disziplinada da na betg esser memia pretensiusa. Igl è vesaveil che questa conceziun da democrazia ha ina forza uniformatorica ed è tut auter che adattada per in stadi pluralistic. La declamaziun festiva en la preambula da vulair mantegnair la trilinguitad sa manifestescha areguard quest fatg sco frasa.

Tema il chantun sias minoritads?

Fundament constituziunal indispensabel per mantegnair e promover la trilinguitad è la renconuschientscha da las communitads purtadras da questas linguas, en spezial da las minoritads linguisticas e lur participaziun adequata a dumondas che pertutgan essen-

zialmain lur svilup ed avegnir. Co pon ins mantegnair ina lingua cun negligir l'existenza da la communitad linguistica e cunquai en in tschert regard er da ses basegns specificas? Han ins survesì quest aspect u tema il chantun vairamain sias minoritads linguisticas?

Cuntrari a las autras linguas naziunalas ha la Rumantschia nagins lioms ad ina naziun-mumma en l'exteriur. L'existenza mo linguistica e culturala da la Rumantschia na tanscha betg. Ina tscherta integraziun e reflexiun statala è per mintga communitad linguistica in ferment indispensabel per la formaziun d'ina vaira identitad. Ord quest motiv èsi da postular almain la renconuschientscha da la Rumantschia ed ina participaziun politica adequata per ella. L'integraziun e participaziun da las minoritads al stadi è betg mo espressiun dal respect envers ellas, mabain fortifitgescha er la democrazia e lube-scha a las minoritads da surpigiar la responsabladad per lur svilup ed avegnir.

Schliaziuns necessarias èn enconuscentas

L'integraziun e participaziun da grup-paziuns da persunas en il stadi n'è betg ina figura giuridica nunenconuscenta. Sumegliantas schliaziuns èn er previsas en la nova constituziun chantunala per las communitads religiusas (art. 113 ss. nCC) sco er en ina furma pli miaivla per las partidas politics (art. 26 nCC). Er la cunvegna da basa dal cussegl d'Europa davart la protecziun da minoritads naziunalas che è vegnì ratifitgà da la Svizra formulescha en art. 15 in «oblig politic» dad intender talas schliaziuns per minoritads naziunalas.

La renconuschientscha da minoritads e la concessiun da tscherts dretgs collectivs è in instrument che ha gudagnà gronda atenziun ils davos onns e che vegn discutà fitg intensiv en la nova litteratura davart il dretg da minoritads. Tals dretgs vegnan considerads sco ina nova generaziun dals dretgs humans e vegnan quintads – sco ils dretgs individuals – tar il catalog dals dretgs fundamantals.

In statut per las minoritads linguisticas en la nova constituziun!

Ultra da la fixaziun dal rumantsch sco lingua uffiziala e da scola, pia da la concessiun d'in «statut territorial», esi

perquai inditgà da postular er in «statut persunalistic» per las minoritads linguisticas. In tal statut pretenda la renconuschientscha da la Rumantschia e dal Grischuntalian sco corporaziuns dal dretg public e la dotaziun da quellas cun dretgs da participaziun.

Fertant che la renconuschientscha da las minoritads linguisticas da noss chantun è in simpel confess esi grev da s'imaginar co la participaziun da quellas savess vesair or concretamain. Quai è pil mument dentant er betg necessari. En la constituziun tanschi da renconuscher las duas minoritads linguisticas da noss chantun e da fixar l'incumbensa da participar quellas adequatamain a dumondas che pertutgan essenzialmain ellas. Igl è lu il pensum dal legislatur dad eleger or dal vast repertori da pussaivladads las schliaziuns commensuradas per noss chantun. I dovra quai in process politic. Ch'in tal sa reussir e purtar schliaziuns fitg bunas e progressivas per in chantun pluriling mussa l'exempel dal chantun Berna.

Conclusiun

La revisiun totala da la constituziun chantunala porscha in'unica pussaivladad da reponderar strategias, dad amplifitgar ni midar talas. Questa chaschun duess vegnir tschernida per renconuscher las minoritads linguisticas da noss chantun e per stgaffir la basa constituziunala per participar quellas politicamain a dumondas che concernan essenzialmain lur svilup ed avegnir. Igl è cler ch'in tal postulat ha mo schanzas, sch'el vegn purtà da la Lia rumantscha e sch'ins anfla la coaliziun dal Grischuntalian en special da la Pro grigioni italiano.

L'artitgel da linguas proponì sa cuntantescha pli u main da formular festivamain quai che vala gia tenor chapientscha consolidada dal vegl art. 46 da la constituziun chantunala, dal dretg da linguas federal e da la giurisdicziun da la dretgira federala. Jau sun persuadì che nus na gudagnain strusch ensatge uschia. Mo cun contanscher la renconuschientscha da las minoritads linguisticas e lur participaziun adequata a dumondas che concernan essenzialmain ellas, pudain nus far in vair pass per dar dapli pais a la diversitad e per mantegnair la trilinguitad da noss chantun.